

A krakkói Jagelló Egyetem Magyar Filológiai Tanszék oktatói és hallgatói nevében köszönetemet fejezem ki Gebei Sándor professzor úrnak a sokéves együttműködésért és barátságért. További szakmai sikereket kívánva nagyon jó egészséget, a magánéletben pedig sok boldogságok kíván tisztelettel

Nagy László Kálmán
Jagelló Egyetem, Krakkó

NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN

PILLANATKÉPEK PODÓLIA „FŐVÁROSÁNAK” TÖRTÉNELMÉBŐL

A címben jelzett és idézőjelbe tett „főváros” fogalma az ott élő emberek kollektív tudatában, érzés- és gondolatvilágában természetesen idézőjel nélkül funkcionál. Amellett, hogy Podólia¹ önálló államként soha nem létezett, a meglehetősen sokféleképpen értelmezhető és ambivalens reakciókat kiváltó, sokszínű, bár alapjában véve két részre osztott és megosztott ukrán identitástudaton belül a podóliai, illetve kamjaneci identitás egy-egy külön kategóriát jelent. Podólia fővárosa Kamenyec Podolszkij, vagy másképpen és újabban Kamjanec-Pogyilszkij, amely formában csak mi írjuk így, az

1 Podólia (ukránul Поділля, lengyelül Podole, románul Podolia, litvánul Podolė, oroszul Подолье) történelmi–néprajzi régió Ukrajna középső és nyugati részén. Volhíniától délre, Galiciától keletre, a Podóliai-hátságon terül el. Délnyugatról a Dnyeszter határolja. A régió Ukrajna Vinnicjai, Hmelnickiji és Ternopili területét, valamint a Cserkaszi, a Kirovohradi és az Odesszai terület egy-egy kisebb részét foglalja magában. Podólia délnyugati része átnyúlik Moldovába, a Dnyeszter-mellékre. Felszínét nagyrészt a kiváló termőképességű csernozjom talaj alkotja, ennek köszönhetően a régió gazdaságában jelentős szerepet játszik a mezőgazdaság.

oroszlak vagy ukrán nyelvről transliterálva, anyanyelvünk helyesírása szerint. Lengyelül *Kamieniec Podolski*, oroszul Каменец-Подольский, ukránul Кам'янець-Подільський, azaz latin betűs átírással *Kamjanec-Podilskyj*, amely elnevezés grafikai képe, hiába a latin ábécé, egyáltalán nem igazítja el a szláv nyelveket egyáltalán nem ismerő olvasót abban, hogyan is ejtik a helyi lakosok, illetve az ukránok városuk nevét. A város viharos történetéről, egyes lakosságáról, illetve multikulturális jellegéről *sokat sejtet, hogy létezik az örmény Չափախնէց-Պոլիսկի*, illetve a jiddis קאַמאַנעץ-פּאָדאָלעק elnevezés is. Ezek a nyelvi változatok finoman utalnak azokra a nyelvi, történelmi és geopolitikai nüanszokra, amelyet az orosz nyelvű Википедия így fogalmaz: Kamjanec – ezentúl nevezzük csak így – Один из древнейших городов Украины (azaz Ukrajna egyik legősibb városa). A lengyel nyelvű WIKIPEDIA szerint – *miasto na Ukrainie* (tehát város Ukrajnában), a magyar nyelvű WIKIPÉDIA viszont – igen kommunikatív és objektív módon – azt közli, hogy *a mai² Ukrajna legrégebbi városai közé tartozik, Podólia történelmi központja.*³

A sokféle definíció utal arra, hogy a gyönyörű város lakóinak évszázados történelmi léptékkal mérve és metaforikusan fogalmazva – *echte* közép-kelet-európai módra – ki sem kellett tenniük a lábukat az Óváros főutcájáról, mégis több állam polgárai lehettek, vagy lettek kényszerűségből. Kamjanec lakói tartoztak többek közt az első Rzeczpospolitához, azaz a lengyel–litván államhoz, az orosz cári birodalomhoz, a tiszavirág-életű Ukrán Népköztársasághoz (1917–1920), a Szovjetunióhoz, 1991-től pedig az önálló Ukrajnához.

Az időszámítás utáni első századokban a mai Kamjanec területén állítólag már létezett egy erődítmény, amelyet a hunok pusztítottak el. Az 1062-ből származó első források örmény kereskedelmi csomópontként említik. A mai város helyén álló települést a litván származású Koriatok (vagy Koriatovicsok) alapították, pontosabban Koriat Gediminovics, akinek Alek-

2 Kiemelés tőlem, NLK.

3 Vö.: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kamjanec-Pogyilskij>, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kamieniec_Podolski, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kamjanec-Pogyilskij> A 2000-ben szerkesztett *Magyar Nagylexikon* tizedik kötete nem tesz említést Kamjanecről. A rendszerváltás előtt kiadott Új Magyar Lexikon hetedik, kiegészítő kötetének *Kamienec-Podolszkij* címszava szerint „város a SZU-ban, az Ukrán SZSZSZK-ban. L: 48 ezer (1969). Élelmiszer, textil- és vegyipara számottevő.”

szander, Konstantin, György és Fjodor nevű fiai virágoztatták fel Kamjanecet. Közülük a legfontosabb szerep az első fiúnak jutott, aki elsőként tért át a katolikus hitre, és a lehető legnagyobb mértékben függetleníteni akarta Kamjanecet, illetve Podóliát a Litván Nagyhercegségtől. Alekszander születési dátumát homály fedi; 1378 körül esett el a tatárok ellen vívott csatákban. György domonkos-rendi kolostort alapított Kamjanecben, és 1374-ben a magdeburgi városjog alapján létesített várost. A negyedik fiú, Fjodor litvánellenes összeesküvései magukra vonták Vitold litván nagyherceg (1354/55–1430) haragját, és litván intervencióhoz vezettek. Fjodort Vilnában bebörtönözték, és Munkácson halt meg 1416 körül. Podólia már Fjodor halála előtt előbb lengyel (1395–1399), majd litván kézre jutott (1399–1402). Kicsit később, 1404-ben Jagelló Ulászló foglalta el a podóliai várakat, aminek köszönhetően Podólia ismét lengyel fennhatóság alá került. Kamjanec 1432–1793 között tartozott a Rzeczpospolita területéhez, és az ország második felosztása után került az Orosz Birodalomhoz.

A város történelmében jelentős szerepet játszó testvérek életéről egyébként nem sok információ maradt fenn. Egyes források Konstantin Koriatovicsot, aki a volhíniai Czartorysk (ukránul Старий Чорторійськ) hercege volt, Konstanty Czartoryskival azonosítják. Akárhogy hangzott is családi neve, az utókor számára ismeretlen felesége három fiúval ajándékozta meg, így személyében a lengyelek az előkelő Czartoryski nemzetség megalapítóját tisztelik.

A lengyel–bolsevik háború idején, 1919. november 16 – 1920. július 12. között a város ismét lengyel közigazgatás alá került, majd négy hónapig, 1920. november 16-ig a Szimon Vasziljovics Petljura (ukránul Симон Васильович Петлюра) által vezetett Ukrán Népköztársasághoz tartozott. Ukrajna önállóságának kivívása érdekében Petljura még a lengyelek segítségét is kérte, de Kijev szovjetek általi elfoglalása után Nyugatra volt kénytelen menekülni.⁴ Mindamellet, hogy Kamjanec 1920 végétől a szovjetek fennhatósága alatt állt, lakóinak több mint 20%-a még 1939-ben is lengyel

⁴ Petljurát 47 éves korában, 1926 májusában egy zsidó származású anarchista gyilkolta meg Párizsban. A tettest felmentették, miután a bíróságnak beszámolt a Petljura csapatai által elkövetett, zsidók elleni pogromokról, amelyekben családtagjait is elvesztette. Vö.: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szimon_Vasziljovics_Petljura. Hozzáférés: 2016. június 20.

nemzetiségű volt. Az önálló Ukrajna megalakulása óta (1991) az orosz nyelv használata erősen visszaszorult, de a mai napig – a lengyel mellett – a mindennapi kommunikáció természetes eszköze.⁵

Kamjanec huszadik századi történelmének legsötétebb napjaihoz tartozik 1941 nyara, amely a bécsi döntések, illetve Kárpátalja 1939. március 15–18-án történt magyar megszállása után a magyar fennhatóság alá került területeken élő (vagy kevéssel korábban oda menekült) zsidóság holokausztjának kezdetét jelentette. Ezen rövid tanulmány írásának időpontját figyelembe véve pontosan hetvenöt éve (ami részben apropóját adja a cikk megírásának), augusztus 27–28-án, Kamjanec közelében végeztek ki a nácik kb. 23 600 zsidót, köztük elsősorban a Kárpátaljáról Kőrösmezőre (ма: Ясіня) „kitelepített” több mint 11 ezer olyan lakost, akik magyar állampolgárságukat július közepén kezdődő deportálásukkor⁶ nem tudták igazolni. A Szovjetunió Németország általi lerohanása (1941. június 22.) után Kamjanec is hamarosan náci megszállás alá került, ahol már július második felében létrehozták a gettót. Ez a tény megpecsételte az oda zárt emberek sorsát, köztük a Magyarországról kitoloncoltakét, akiket a

5 Ezen tanulmány szerzője 2016 júliusában végzett kutatásokat Kamjanecben. Az utcákon természetesen és elsősorban ukrán szót lehet hallani, de a jelenleg ideálisnak nem nevezhető orosz–ukrán politikai helyzet ellenére az orosz nyelv használata ugyanúgy magától értetődő, mint a lengyelé, amelyet a helyi lakosság lényegesen jobban ért, mint Ukrajna keletebbre fekvő területein. Tudomásom szerint jelentős számú kamjaneci lakos dolgozik Lengyelország keleti vajdaságaiban, így a lengyel nyelvet sok ukrán ajkú helyi lakos aktívan is használja. A piaci árusokkal szintén gond nélkül lehet lengyelül kommunikálni, akik, ha ukránul is válaszolnak, magasabb szinten értik a lengyelt, mint ahogy azt a két szláv nyelv rokonsága indokolná. A lengyel nyelv ismerete és jelenléte (pl. feliratok, hirdetések) a folyamatosan érkező lengyel turistáknak is köszönhető, akik Ukrajna lengyel emlékeit keresve szinte állandóan jelen vannak a városban. Az Óvárosban található Szent Péter és Pál-székesegyházban vásár- és ünnepnapokon lengyel nyelvű misét is tartanak. Kamjanecben a magyar látogató ritka, mint a fehér holló, a város számunkra szinte nem létezik. Kár, mert szép fekvése, gazdag történelmi múltja és nevezetességei, illetve jó turisztikai infrastruktúrája a magyarok részéről is nagyobb érdeklődésre tarthatna számot.

6 A zsidók összegyűjtését a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) végezte olyan nagy buzgalommal, hogy az még a németek ellenkezését is kiváltotta, és augusztus 10. körül be kellett fejezni a kitelepítéseket.

magyar hatóságok nem akartak „visszavenni”. Magyarországról több ezren egyébként a sztanyiszlavi⁷ gettóba kerültek, és ott vagy a környéken pusztultak el.⁸

A folyamatosan több mint 350 évig tartó lengyel fennhatóság, akárcsak a hosszú orosz (illetve szovjet) uralom a mai napig érezteti a hatását – ma már pozitív értelemben. A lengyel, orosz és ukrán lakosság keveredése részben védelmet nyújtott és nyújt a nacionalista villongásokkal szemben. A reneszánsz, barokk és felvilágosodás kori, európai színvonalat képviselő lengyel kultúra nagy hatást gyakorolt Kamjanec szellemi és kulturális életére. Éppen Lengyelország második és harmadik (1795) felosztásának időszakában nyitotta meg kapuit a kamjaneci lengyel színház, amelynek működését (természetesen a cenzúra előírásait betartva) a cári birodalom russzifikálási törekvései sem tették lehetetlenné.

A mai Kamjanec lakói – az élénk gazdasági-turisztikai kapcsolatoknak köszönhetően – igen pozitív módon viszonyulnak a lengyelekhez, ami viszont nem szembeötlő a lengyel történelmi emlékek hivatalos ápolásában. A várban, illetve a városban elhelyezett tájékoztatók Kamjanec és Podólia „önálló”, „ukrán”, „podóliai” történelmét hangsúlyozzák.

7 Oroszul Станислав, magyarul Sztaniszló, lengyelül Stanisławów, németül Stanislaw, ma: Івано-Франківськ.

8 A holokauszt történetében a kamjaneci volt az első tömeggyilkosság, amelyben ötszámjegyű volt az áldozatok száma. A Kamjanecben elpusztultak számát csaknem 50%-kal haladta meg az egy hónappal később, a Kijevhez közeli, Babij Jar szurdokban elkövetett mézárálás áldozatainak száma (33 770), amikor a náci ukrán zsidókat lőtték tömegsírba – kb. tíz nappal Kijev náci megszállása (1941. szeptember 19.) után. A holokauszt kapcsán – nem ok nélkül – elsősorban az auschwitzi láger borzalmait élnek a köztudatban, de az ukránjai gaztettek elkövetésekor Auschwitz még nem kapcsolt „nagyüzemre”. A tulajdonképpeni halálgyár, a gázkamrákról és krematóriumokról hírhedt Auschwitz II. (Birkenau) építése csak 1941 októberében kezdődött el. Az egy évvel korábban (1940. május 20.) létesített Auschwitz I. lágerben kezdetben ezernél alacsonyabb számú (elsősorban lengyel politikai) fogoly raboskodott. Többek közt a mai Ukrajna területén elkövetett tömegmészárások készítették a náciakat a tömeggyilkosság módszereinek „tökéletesítésére”. A kamjaneci tömegmészárásról lásd többek közt: *Frojimovics Kinga*: A KEOKH-ról tényszerűen. „Élet és Irodalom”, 2007. szeptember 28. Internetes hozzáférés 20016. június 20. https://hu.wikipedia.org/wiki/Kamenyec-podolszkiji_t%C3%B6megm%C3%A9sz%C3%A1rl%C3%A1s,_Majsai_Tamás: A körösmezei zsidódeportálás 1941-ben. Hozzáférés 2016. június 20. http://www.korosmezei1941.netai.net/files/mt_a_korosmezei_zsdep_1941_mt.pdf

Kamjanec egyik legfontosabb látványossága a város szívében lévő erődítmény, amelyet híd köt össze az Óváróssal.

Az identitását és gyökereit még mindig kereső ukrán nemzetben belül a podóliai identitás „állam az államban”. A történelmi eseményekben – a turisták által is elérhető információs dokumentumok tanúsága szerint – a helyi lakosok mintegy kívülállóként, rendszerint passzív vagy szenvedő outsiderként vettek részt, vagy éppen az ő beleszólásuk nélkül rohogott tovább a történelem gyorsvonata. A vár múzeumában otthonot kapó helytörténeti állandó kiállítás anyagából gyakorlatilag csak a falak őrzik a 17. századi, törökök elleni küzdelmek emlékeit. E sajátos és megkérdőjelezhető felfogásnak megfelelően a törökök nem az ukrán (podóliai) néppel, hanem az akkori lengyel állammal álltak fegyveres konfliktusban. Kamjanec 1672-es védelme, illetve eleste a lengyel történelem ügye, nem az ukráné, és végképp nem „tartozik” Podólia történelméhez...

A kisebb történelmi távlatnak köszönhetően a múzeum ugyanakkor számos emléket őriz a szovjet (elsősorban sztálini) időről. A Trockij által aláírt, a kommunista agitátoroknak kiadott plakát, valamint a sztálini alkotmányt dicsőítő felirat békésen megfér a holodomor (голодомор) áldozatainak emléket állító fényképek, illetve Podólia szerepét az 1917–1921 közötti ukrán forradalomban kihangsúlyozó dokumentumok mellett.

A transzparens fordítása: Éljen a sztálini alkotmány,
a világ legdemokratikusabb alkotmánya.

Sztálin politikája miatt 1932–33-ban 7–10 millió ukrán paraszt,
köztük 3 millió gyermek halt éhen.

Podólia az ukrán forradalom idején

A városban a sztálini rezsim pusztításának, illetve a görögkatolikusok üldözésének bizonyítéka az 1935-ben lerombolt, majd 2010-ben újjáépített görögkatolikus templom:

A Szentháromság görögkatolikus templom

Emléktábla a templom bejáratánál

A történelmi pillanatképek felvillantása után térjünk vissza a kamjaneci várhoz, amelynek lengyel és ukrán elnevezése erődítmény: Twierdza w Kamieńcu Podolskim, Кам'янець-Подільська фортеця. A város, illetve az egész régió történelmében kiemelten fontos szerep jutott neki. Évszázadokon át sikeresen őrizte a Rzeczpospolita délkeleti végeit. Nem hiába nevezték a kereszténység védőbástyájának, hiszen két kultúra, a szláv, illetve az igen agresszív tatár, később iszlám ütközőpontján helyezkedett el. Maga a város hosszú ideig a „legyőzhetetlen” jelzővel dicsekedhetett.

A várat a korábban említett Koriatovics nemzetség emeltette a 14. században, és negyven török támadást kivédve 1672-ig senki nem tudta bevenni. Mai napig nem tisztázott, hogy az eredményes védekezésben milyen jelentőséggel bírt a védők hősiessége, illetve a vár különleges elhelyezkedése: a Szmotrics folyó kanyarulatai által körülvett sziklás szigeten épült. A folyamatosan korszerűsített vár Báthory Istvánnak is sokat köszönhet. Báthory – lengyel királyként – 1585-ben rendelte el az Öreg Bástya modernizálását, amelyet a 16. század végén tettek alkalmassá az akkori haditechnikának megfelelő löfegyverek befogadására.⁹

⁹ Lásd: https://pl.wikipedia.org/wiki/Twierdza_w_Kamie%C5%84cu_Podolskim. Hozzáférés: 2016. június 20.

A vár, illetve város török elleni küzdelmeinek szépirodalmi emléke és dokumentuma Henryk Sienkiewicz (1846–1916) történelmi trilógiájának utolsó kötete, *A kislomag* (*Pan Wołodyjowski*, 1888) c. történelmi regény. [Az előző két rész *Tűzzel-vassal* (*Ogniem i mieczem*, 1884), illetve *Özönvíz* (*Potop*, 1886) címen íródott]. *A Kislomag* – Gárdonyi Géza *Egri csillagok* (1901) c. regényétől eltérően – nem a fényes győzelmet, hanem éppen a vár 1672-ben történt elesét örökíti meg.¹⁰ Sienkiewicz a trilógia valamennyi kötetében olyan drámai történelmi eseményeket dolgozott fel, amelyekben az egész Rzeczpospolita sorsa forgott kockán.

A kislomag cselekménye 1668-ban kezdődik, és a 17. század második felének lengyel történelmi reáliáiból indul ki. A tíz esztendeig (1576–1586) uralkodó Báthory Istvánt követő, svéd Vasa-dinasztiából származó lengyel királyok (III. Zsigmond, IV. Ulászló és II. János Kázmér; a két utóbbi apja III. Zsigmond volt), valamint az őket követő Wiśniowiecki Mihály nem vették elég komolyan a török fenyegetést, ami az Oszmán Birodalom 1671 decemberében történt hadüzenete után az 1672–75-ös lengyel–török háborúhoz vezetett. A helyzetet rontotta az előzőleg négy háborút megvívó lengyel–litván unió hanyatlása, illetve a király (Michał Korybut Wiśniowiecki, élt: 1640–1643, uralkodott: 1669–1673) gyengesége, tehetetlensége. Kamjanec ostroma 1672. augusztus 18–27. közé esett. A török csapatok augusztus 18-ig átjutottak a Dnyeszter folyón, és azonnal megkezdték Kamjanec támadását. Az ostrom elején a lengyelek még abban a mítoszban éltek, hogy a vár bevehetetlen. A várat 1100 katona, 500 civil, maroknyi paraszt és nemes, köztük *A kislomag* c. regény címszereplője, Michał Wołodyjowski ezredes¹¹ védte.

Sienkiewicz regényében a címszereplő lovag számos fegyveres kaland, illet-

10 Történelmi léptékkel mérve a kamjaneci erőd szerencsésebbnek mondható, mint az egri vár. III. János király (Jan III Sobieski) a chocimi csatában (1699) sikeresen legyőzte a török csapatokat, és Kamjanecet visszaszerezték a lengyelek. Az egri várat az 1552-es dicsőséges győzelem (és pusztulás) után hiába hozták helyre. Mint ismeretes, a 16. század végén ismét török kézre került, majd miután a Habsburgok visszavették, egy részét felrobbantva gyakorlatilag tönkretették.

11 Sienkiewicz regényének címével (*Pan Wołodyjowski*) megegyezik az 1968-ban, Jerzy Hoffman által rendezett nagysikerű film címe. Filmjéből a rendező egy évvel később *Przygody pana Michała* (*Mihály úr kalandjai*) címen televíziós sorozatot is készített, amely Lengyelországban óriási nézettségnek és sikernek örvendett.

ve egy szerelmi házasság megkötése után került a kamjaneci erőd védői közé. Barátjával, Ketlinggel¹² együtt megesküdött, hogy semmilyen körülmények között nem hagyják el a várat, amelynek egy részét a legtragikusabb pillanatban végül felrobbantották, életüket áldozva a pogányok elleni küzdelemnek. A valóság nem volt ennyire romantikus. A Köprülü Ahmed nagyvezír által személyesen vezetett török sereg lövészei ösztűz alá vették a várat. Az ostrom az egyik fegyverraktár felrobbanása után kezdődött, amit a védők eleinte hősiessen álltak. A fordulópont azután következett be, hogy az egyik bástyán is robbanás történt. Ekkor döntöttek úgy a vár védői, hogy nincs értelme a további ellenállásnak.

Az öngyilkos önfeláldozás tehát az írói fantázia szüleménye, ami a mítoszteremtő Sienkiewicz életművét ismerve nem meglepő. A Nobel-díjas író igen szabadon kezelte a történelmi tényeket, és akárcsak Jókai, bátran helyezett fikatív alakokat a valós hősök közé. Nagyon jól ismerte az olvasók lelkületét, igényét, ennek köszönhetően vált a legolvasottabb szerzővé, illetve a világon legismertebb lengyel prózaíróvá.

Az alábbi linken elérhető Jerzy Hoffman *A kislovag* c. filmjének Kamjanec ostromát Sienkiewicz regénye nyomán bemutató részlete (magyar szinkronnal). A film epilógusa követi a regény befejezését, a győzedelmes chocimi csatával zárul.

<https://www.youtube.com/user/nagylk/videos> –
A kislovag_Kamjanec Pogyilskij ostroma.mp4

Az ukrán–lengyel kapcsolatok történetét kutatók számára Kamjanec igazi csemege, mert sajátos vonásainak köszönhetően az ott tapasztaltak nagyban eltérnek az átlagember tudatában élő sztereotípiáktól.

12 Michał Wołodyjowski-vel ellentétben a skót származású Ketling (Hassling-Ketling of Elgin) *A kislovag* **című regénynek fikatív alakja**. Az ötletet Sienkiewicz a kamjaneci ostromban meghalt, kurlandi származású Heyking nevű zsoldos életútjából merítette.